CHRISTIANUS CAROLUS HENRICUS VAN DER AA

Wijnand Mijnhardt

Christianus Carolus Henricus van der Aa kan gemakkelijk tot de stillen in den lande gerekend worden. Biografische woordenboeken vermelden niet veel meer dan het noodzakelijke minimum: geboren in Zwolle in 1718, werd hij net als zijn vader Luthers predikant en na een opleiding in Leiden en Jena stond hij vanaf 1742 tot aan zijn dood in Haarlem. De wijze waarop hij zijn ambt uitoefende trok niet echt de aandacht of het moet wegens de grote verbouwing van de Lutherse kerk in 1779 geweest zijn waarbij een fraai nieuw Bätz-orgel werd geplaatst. In de wereld van de letteren en wetenschappen schitterde zijn ster al evenmin. Van het soort godvruchtige verhandelingen dat hij schreef onder titels als *Judas een groot Getuige van de Godlijkheid des Euangeliums* (Haarlem 1758) gingen er dertien in een dozijn. Zijn meest opmerkelijke prestatie was dat hij meer dan veertig jaar de functie vervulde van permanent secretaris van de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen, vanaf de oprichting in 1752 tot in 1793, het jaar van zijn overlijden. Het is echter niet eenvoudig wapenfeiten te noemen uit die lange ambtsperiode. Ook als secretaris was hij op het eerste gezicht vooral onopvallend. Kortom, een geheel andere persoonlijkheid dan zijn opvolger als secretaris bij de Maatschappij, de flamboyante, briljante maar ook recalcitrante en arrogante fysicus Martinus van Marum.

Van der Aa's familie heeft veel meer van zich doen spreken. Via zijn vader was Christiaan nauw verwant met Pieter van der Aa (1659-1733), de belangrijkste Nederlandse boekverkoper uit de eerste decennia van de achttiende eeuw. Gevestigd én gefortuneerd uitgever van atlassen en plaatwerken verwierf Pieter van der Aa zich in 1729 wereldfaam met een overzichtswerk in 27 delen met ruim 3000 kaarten, stadsgezichten en kostuumafbeeldingen van de gehele toenmalige wereld onder de titel *La Galerie Agréable du Monde*. Christiaans zoon, Pierre van der Aa (1766-1812), was een groot talent. Hij promoveerde in 1789 op 19-jarige leeftijd tot doctor in de rechten en werd als ijverig tegenstander van de aristocratie in 1795 secretaris van het roemruchte Amsterdamse Comité Revolutionair dat de Bataafse omwenteling bewerkstelligde. Al snel raakte hij echter gefrustreerd over de grote aantallen baantjesjagers die zich onder de aanhangers van het nieuwe bewind bevonden en trok hij zich terug op zijn landgoed onder Amstelveen. Daar schreef hij een rijk oeuvre van juridische, historische en literaire werken bij elkaar. Christiaans kleinzoon was de befaamde negentiende-eeuwse filantroop, literator, *Gids*-redacteur en voorvechter van onderwijsverbetering, Christiaan Robidé van der Aa (1791-1851). Christiaan jr. was bovendien een van de actieve medewerkers van Heldrings sociale kruistocht in de Betuwe.

Toch verdient Christiaan van der Aa ook zelf een ruimhartiger waardering. Er is veel voor de stelling te zeggen dat het vooral aan zijn grote tact en vasthoudende diplomatie te danken is geweest dat de Hollandsche Maatschappij zich zo snel een erkende plaats in de achttiende-eeuwse samenleving heeft verworven. De Hollandse Maatschappij was een noviteit in de Nederlandse verhoudingen. In Engeland, de Duitse gebieden en in Frankrijk had de kroon, vaak al in de zeventiende eeuw, nationale wetenschappelijke instituten in het leven geroepen ter meerdere eer en glorie van de absolute monarchie, als instrument voor de vorstelijke centralisatiepolitiek en als

Prent naar een gravure van Daniël Vrijdag (1765-1822)

denktank voor het militair industrieel complex. In de Republiek waar een dergelijk politiek middelpunt ontbrak, was wetenschapspolitiek de resultante van het particulier initiatief en van de behoeften van de markt, bijgekleurd door stedelijke belangen en provinciale competitie. Zo was het gegaan met de universiteitsvestigingen, zo ging het ook met de wetenschappelijke genootschappen.

Toen in de loop van de achttiende eeuw de Republiek met grote economische problemen werd geconfronteerd (met Haarlem als grote textielstad voorop) en de door de markt gefinancierde wetenschapsbevordering ernstig begon te haperen, grepen stedelijke regenten in en kregen verschillende gewesten hun eigen wetenschappelijk academie, Holland zoals gezegd in 1752, Zeeland in 1767 en Utrecht in 1773. Deze academies waren echter - en dat kan niet vaak genoeg worden beklemtoond - geen overheidsinstellingen. Ze bepaalden zelf hun wetten terwijl ze hun inkomsten verwierven uit de vrijwillige bijdragen van directeuren-begunstigers die dit als een zuivere privé-activiteit beschouwden. De directeuren selecteerden vervolgens de leden uit de Nederlandse wetenschappelijke elite van die tijd. De financiële basis om eigen onderzoek te financieren was daarom smal. Wetenschapsbevordering bij deze instellingen beperkte zich noodgedwongen tot het uitschrijven van prijsvragen en het publiceren van verhandelingen waarin de prijsvraagantwoorden en andere producten van wetenschappelijk onderzoek een plaats konden vinden. De totstandkoming van de prijsvraagthema's was het resultaat van een complex proces van schikken en plooien van twee partijen: de wetenschapsbeoefenaars en directeuren-begunstigers. Het onderhandelingsproces werd bemoeilijkt omdat deze directeuren-begunstigers, voor de overgrote meerderheid afkomstig uit de regentenstand, in twee hoedanigheden optraden: nu eens in hun capaciteit van particuliere belangstellende, dan weer in hun functie als stadsbestuurder of gedeputeerde in de Gewestelijke Staten.

Een dergelijk systeem bestond nergens in Europa. In het eerste deel van de verhandelingen van de Maatschappij schreef Van der Aa dan wel dat men de "Loffelyken yver van andere Koningryken en Republycken" wilde navolgen maar aan het buitenlandse voorbeeld had men voor de dagelijkse gang van zaken niet zoveel. Directeuren, leden en secretaris van het eerste uur moesten een Nederlands systeem zelf uitvinden en daarbij is Van der Aa van grote betekenis geweest. Zo wist hij bij de complexe gang van zaken rond de officiële erkenning van de Maatschappij, anders dan de wat onbekookte burgemeester Van Sypestijn die de zaken met korte briefjes wilde afdoen, met een omvangrijk rekest aan de Staten van Holland met de juiste strijkages aan diverse invloedrijke personen en een goed oog voor de conflicterende belangen, het officiële erkenningsproces met succes af te ronden.

Ook de oprichting van de Oeconomische Tak in 1777 was zo'n explosieve kwestie. Deze afdeling van de Maatschappij werd opgericht om de snel groeiende sociale problemen als gevolg van de economische achteruitgang het hoofd te bieden. Daarbij was het echter de vraag of men daarvoor de kaarten op de handel of op industriebevordering moest zetten, een kwestie die ook snel politieke trekjes begon te vertonen. Het was weer aan het elegante en effectieve manoeuvreren van Van der Aa te danken dat al deze kwesties op aanvaardbare wijze konden worden opgelost. Secretarissen als Van der Aa verkeerden daarbij in een kwetsbare positie. In de sociale en politieke verhoudingen van het Ancien Regime konden burgers met een beperkt sociaal kapitaal alleen overleven door serviel gedrag of dankzij tact en overredingskracht. Van der Aa behoorde tot de laatste categorie. Dat het gemakkelijk fout kon gaan laat het lot van de secretaris van Het Zeeuwsch Genootschap, de predikant van de Engelse kerk in Vlissingen, Justus Tjeenk (1730-1782) zien. Hij koos partij in de conflicten binnen het genootschap en werd zonder pardon afgeserveerd. In het Provinciaal Utrechts Genootschap moest de secretaris eveneens na een conflict met de regenten het veld ruimen.

Het systeem van vrijwillige samenwerking tussen aristocratische regenten en wetenschappers die meestal een paar treden lager op de maatschappelijke ladder stonden, kende nog een cruciale splijtzwam. Directeuren betaalden de rekeningen en het was daarom absoluut noodzakelijk dat de wetenschapspolitiek van deze genootschappen bleven sporen met de door de directeuren gedragen idealen. Anders gezegd, deze academies moesten het encyclopedische en humanistisch wetenschapsideaal blijven koesteren waarmee de donateurs-directeuren tijdens hun universitaire opleiding vertrouwd waren geraakt. In die visie kon geen enkele discipline op een voorkeursbehandeling aanspraak kon maken en stonden klassieke letterkunde en de beoefening van het Romeins recht in een even hoog aanzien als natuur- of scheikunde. De belangstelling voor de natuurwetenschappen was bovendien doorgaans expliciet fysico-theologisch geïnspireerd. Ondersteunde de bestudering van de natuur niet de door de Bijbel verschafte zingeving?

Een groeiend aantal leden-onderzoekers raakte er echter van overtuigd dat wetenschap concrete oplossingen kon bieden leveren voor de kwalen waaraan de neergaande Nederlandse Republiek leed. Van der Aa wist deze spanningen voortreffelijk te kanaliseren en een evenwichtig prijsvragenbeleid te organiseren waarin de verschillende opvattingen aan hun trekken kwamen. Utrecht was op dat punt minder gelukkig. Daar moest in 1784 de secretaris van het Provinciaal Utrechts Genootschap, de jurist Johannes van Haeften (1751-1831) evenals de oprichter, de tekenmeester van de Fundatie van Renswoude Laurens Praalder (1711-1793), het veld ruimen omdat ze de prijsvragen vooral wilden inzetten ter bestrijding van maatschappelijke noden. En ook de Maatschappij kreeg met deze conflicten te maken. Na de dood van Van der Aa zou het niet lang duren of de nieuwe secretaris, Van Marum, die van diplomatie geen kaas gegeten had, kwam overhoop te liggen met de directeuren over de te volgen koers.

Van der Aa met zijn diplomatieke gaven en zijn conciliante aanpak was precies de secretaris die de Maatschappij nodig had in de eerste fase van haar bestaan toen het Nederlandse wetenschappelijk genootschappelijke systeem nog vorm en inhoud moest krijgen. Hij verdient daarvoor een mooie plaats in de annalen van het oudste Nederlandse wetenschappelijke genootschap.

Prof. dr. W.W. Mijnhardt is hoogleraar vergelijkende wetenschapsgeschiedenis aan de Universiteit Utrecht